

Integracja międzykulturowa w bibliotekach gdańskich – przykłady działań i strategii

Słowa kluczowe: biblioteki, Gdańsk, integracja międzykulturowa, obcokrajowcy, migracja, strategie działań

Abstrakt: W artykule zaprezentowano zagadnienie migracji. Zwrócono uwagę na rolę bibliotek w integracji migrantów oraz rodzaje wsparcia, które te instytucje mogą oferować. Opisano przykłady aktywności bibliotek gdańskich oraz politykę miasta Gdańska w tym zakresie.

Keywords: libraries, Gdańsk, intercultural integration, foreigners, migration, action strategies

Abstract: The paper addresses the issue of migration, highlighting the role of libraries in the integration of migrants and the types of support that these institutions can provide. It describes examples of activities undertaken by libraries in Gdańsk and outlines the city of Gdańsk's policies regarding this matter.

W kontekście trwającej niestabilności geopolitycznej stale rosną niepokoje społeczne związane z migracją i różnorodnością. Dlatego ważna jest integracja międzykulturowa, polegająca na skutecznym, pozytywnym i zrównoważonym zarządzaniu różnorodnością, w oparciu o wzajemne i symetryczne uznanie, w ramach nadrzędnej zasady respektowania praw człowieka. W 2011 r. Komitet Ministrów Rady Europy stwierdził, że jest to: „interaktywny proces oparty na wzajemnej chęci przystosowania się zarówno migrantów, jak i społeczeństwa przyjmującego” i wezwał państwa członkowskie do wspierania możliwości różnorodnych i pozytywnych interakcji. Dwukierunkowa, ogólnospołeczna istota integracji jest osadzona w koncepcji integracji międzykulturowej. Ponadto zgodnie z Białą Księgą Dialogu Międzykulturowego Rady Europy (2008): „[i]migranci powinni, jak wszyscy inni, przestrzegać prawa i szanować podstawowe wartości społeczeństw europejskich i ich dziedzictwa kulturowego” [5].

W polityce integracyjnej należy przyjąć wyważone i kompleksowe podejście pomiędzy obowiązkami migrantów a obowiązkami społeczeństw. Z jednej strony polityka integracyjna państwa koncentruje się na odpowiedzialności migrantów za integrację w nowym kraju zamieszkania; oferuje usługi dla migrantów, mające ich zachęcić i pomóc im w nauce języka, zdobyciu nowych kwalifikacji i zrozumieniu środowiska społecznego i kulturowego. Z drugiej strony, żeby migranci stali się integralną i produktywną częścią społeczności, należy położyć nacisk na zasoby, jakie wnoszą oraz na wykorzystanie ich talentów, umiejętności

i wiedzy zarówno na ich korzyść, jak i z korzyścią dla społeczności lokalnej. Poza tym programy integracyjne powinny tworzyć przestrzeń i okazje do znaczącej interakcji międzykulturowej, jako sposobu na zapewnienie poczucia przynależności, aktywnego uczestnictwa i pokojowego, międzykulturowego współistnienia [5].

Dobrze opracowana polityka migracyjna i integracyjna przynosi państwu wiele korzyści, jednocześnie należy zwrócić uwagę na potencjalne mankamenty i niekorzystne skutki źle opracowanej polityki migracyjnej i nieskutecznej polityki integracyjnej. Migranci mają potencjał do zwiększania siły roboczej i wypełniania nisz zarówno w szybko rozwijających się, jak i w upadających sektorach gospodarki. Ponadto płacą podatki i składki na ubezpieczenie społeczne, a także zwiększają populację w wieku produkcyjnym. Ogólnie rzecz ujmując, mają pozytywny wpływ na handel międzynarodowy, postęp technologiczny i inwestycje w krajach swojego pochodzenia. Na obszarach o wysokich dochodach, takich jak Europa, migranci stymulują wzrost PKB w perspektywie długoterminowej, pod warunkiem że szybko wejdą na rynek pracy. Udowodniono również, że mogą mieć pozytywny wpływ na płace, jeśli ich umiejętności uzupełniają umiejętności istniejących pracowników. Badania pokazują również, że chociaż skuteczna polityka integracyjna jest kosztowna w perspektywie krótkoterminowej, to wynikające z niej korzyści społeczne, gospodarcze i fiskalne mogą znacznie przewyższyć krótkoterminowe koszty integracji.

Mimo tego, że wiele osób nie postrzega imigrantów i imigrantek za dobro społeczne, badania makroekonomiczne obejmujące ostatnie 30 lat w Europie potwierdzają, że migracja wywarła pozytywny wpływ na gospodarkę [1]. Integracja międzykulturowa przynosi nie tylko ekonomiczne korzyści. Pozytywny potencjał różnorodności ma także wielojęzyczność, jako element wzbogacający życie kulturalne.

Do czasu wybuchu wojny na Ukrainie Polska mierzyła się z problemem integracji imigrantów i imigrantek w bardzo ograniczonej formule. W ostatnich dwóch latach ruchy migracyjne w Polsce przybrały jednak na sile. Niewykluczone, że w niedalekiej przyszłości będziemy musieli stawić czoło wyzwaniom, jakim dla państwa będą przybysze z innych stron świata, mówiący innymi językami, wyznający inne systemy wartości, innej wiary. W maju 2015 r. powstał w Gdańsku, pierwszy w Polsce, międzysektorowy i interdyscyplinarny zespół ds. wypracowania modelu integracji imigrantów i imigrantek, który nazwano Modelem Integracji Imigrantów (MII). Ówczesny prezydent miasta Gdańska Paweł Adamowicz tak pisał o tej inicjatywie: „Jesteśmy przekonani, że przeciwdziałanie wykluczeniu, rozsądna gościnność i otwartość to gwarancja budowania wspólnoty opartej na tradycyjnych gdańskich wartościach: szacunku, tolerancji, sprawiedliwości i solidarności. Jestem przekonany, że rozwiązania Modelu Integracji Imigrantów w obszarach edukacji, zdrowia, mieszkalnictwa, pomocy społecznej, zatrudnienia, kultury, społeczności lokalnych oraz przemocy i dyskryminacji pomogą działać lepiej i tworzyć wspólny, przyjazny i bezpieczny Gdańsk zarówno miejskim instytucjom, jak i społecznościom lokalnym, w których spotykają się gdańszczanie i imigranci” [4].

W ostatnich kilkudziesięciu latach dość dynamicznie wzrastała liczba imigrantów przybywających zarówno do Polski, jak i do Gdańska. Inwazja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. spowodowała napływ ogromnej liczby imigrantów i uchodźców z Ukrainy. Poza

tym od wielu lat procesy związane z otwarciem rynków pracy sprzyjają przemieszczaniu się ludzi poszukujących zatrudnienia. Wzrasta liczba migrantów politycznych i zarobkowych przede wszystkim z Białorusi i Rosji, a także Turcji. Europa Środkowa i Wschodnia stały się też korytarzem tranzytowym dla migrantów z Afryki i Azji, co w przypadku Polski oznacza wzrost liczby przybyszów m.in. z Czeczenii, Wietnamu, Kazachstanu, Armenii, Gruzji, Chin czy krajów afrykańskich. Część tej grupy, choć wstępnie traktuje Polskę jako kraj tranzytowy, decyduje się tutaj pozostać. Także coraz więcej Skandynawów decyduje się na emigrację do Polski ze względu na bardziej sprzyjający klimat oraz znacznie niższe koszty życia. Należy również pamiętać o repatriantach ze Wschodu. Mamy też do czynienia z imigracją związaną z edukacją, która wraz ze wzrostem popularności Gdańska przybiera na sile. W Gdańsku studiuje ponad 2 tys. cudzoziemców, z czego największa grupa na Gdańskim Uniwersytecie Medycznym.

Ustalenie liczby cudzoziemców zamieszkujących w Gdańsku nie jest proste. Zestawienie ocen ekspertów i różnych statystyk pozwala jedynie oszacować ich liczbę. W tabeli 1 przedstawiono liczbę cudzoziemców zameldowanych na pobyt stały lub czasowy, ale wiadomo, że na terenie Gdańska przebywa też wielu obcokrajowców w tzw. ruchu bezwizowym. Według opracowania Referatu Badań i Analiz Społeczno-Gospodarczych Urzędu Miejskiego w Gdańsku w 2023 r. przebywało w mieście 19 203 cudzoziemców (w ramach pobytu stałego lub czasowego). Liczba ta spadła o 11% w porównaniu do roku 2022. Najliczniejszą grupę cudzoziemców w 2023 r. stanowili Białorusini (7989 osób), zaś na drugim miejscu uplasowali się Ukraińcy (5487 osób), których liczba znacznie zmalała w porównaniu do roku 2022.

Tabela 1. Liczba cudzoziemców zameldowanych w Gdańsku na pobyt stały lub czasowy według kraju zameldowania w okresie od 01.01.2016 r. do 31.12.2023 r.

Kraj pochodzenia	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Razem	3 739	4 667	8 192	17 362	14 346	19 642	21 515	19 203
Ukraina	1 425	2 086	4 431	11 171	8 536	10 710	8 164	5 487
Białoruś	392	558	1 025	1 836	1 799	4 276	7 527	7 989
Rosja	345	449	657	863	800	1 025	1 112	828
Indie	196	161	250	473	337	415	574	611
Turcja	42	35	93	154	162	121	162	225
Włochy	54	59	113	188	209	224	252	236
Chiny	94	97	57	148	116	30	67	75
Niemcy	97	126	146	182	199	214	255	249
Wielka Brytania	68	74	92	129	124	138	128	122
Pozostałe kraje	1 026	1 022	1 328	2 218	2 064	2 489	3 274	3 381

Źródło: *Gdańsk w liczbach. Cudzoziemcy i zameldowania na pobyt stały i czasowy w Gdańsku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://gcigdansk.sharepoint.com/:x/s/UMG-OtwarteDane3.0/ERFC21zV20lLjnP9DJgZfIB2mgvGV-F-KjK22XZGPzaoQ?rttime=c7sm7Wh73Eg>.

Miasto Gdańsk stara się zapewnić równość i spójność społeczeństw zróżnicowanych kulturowo, zachęcając do mieszania się i interakcji między ludźmi o różnym pochodzeniu, kulturze i korzeniach w celu budowania tożsamości zbiorowej, która obejmuje pluralizm kulturowy, prawa człowieka, demokrację, równość płci i niedyskryminację. Przejawem tej troski jest m.in. organizowanie dla obcokrajowców darmowych kursów języka polskiego, imprez integracyjnych, pikników wielokulturowych, dbanie o ich zdrowie i aktywność na rynku pracy. W działania te włączają się różne instytucje kultury, w tym również biblioteki.

Aktywność bibliotek w zakresie integracji międzykulturowej często obejmuje szeroki zakres inicjatyw mających na celu promowanie dialogu, zrozumienia i akceptacji różnorodności kulturowej. Oto kilka przykładów konkretnych działań, jakie mogą podejmować biblioteki w tym obszarze:

1. Kolekcje wielokulturowe – biblioteki mogą poszerzać swoje kolekcje o książki, czasopisma, filmy i muzykę z różnych kultur i w różnych językach, co umożliwia czytelnikom zapoznanie się z różnorodnością kulturową.
2. Kursy języka i kultury dla migrantów – organizowanie kursów języka, kultury i historii kraju dla migrantów może pomóc im w integracji społecznej oraz w lepszym zrozumieniu i akceptacji kultury kraju, w którym się osiedlają.
3. Wydarzenia kulturalne i edukacyjne – biblioteki mogą być miejscem organizacji różnorodnych wydarzeń kulturalnych, takich jak wystawy, koncerty, warsztaty kulinarne czy spotkania autorskie, które promują różnorodność kulturową i zachęcają do dialogu międzykulturowego.
4. Programy partnerskie z organizacjami pozarządowymi – współpraca z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz migrantów i uchodźców może prowadzić do organizacji wspólnych programów edukacyjnych, integracyjnych i wsparcia dla migrantów.
5. Spotkania interkulturowe – organizowanie regularnych spotkań interkulturowych, gdzie różne grupy kulturowe mogą spotkać się, wymieniać doświadczeniami i budować wzajemne relacje, może sprzyjać integracji społecznej i wzajemnemu zrozumieniu.
6. Dostępność usług dla migrantów – biblioteki mogą oferować usługi dostosowane do potrzeb migrantów, takie jak wsparcie w procesie integracji, porady prawne czy dostęp do informacji o lokalnej społeczności i instytucjach.

Do gdańskich bibliotek publicznych coraz częściej przychodzą osoby z Ukrainy i z Białorusi, pytając o pozycje książkowe w ich języku ojczystym. W związku z tym Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku zaczęła gromadzić księgozbiór dla nowej grupy odbiorców. Dzięki współpracy z Instytutem Książki biblioteka otrzymała 5600 egzemplarzy książek w języku ukraińskim, z których 5000 trafiło do filii samorządowych, a 600 przekazano do szkół podstawowych w Gdańsku. Oprócz tego także Fundacja RC przekazała bibliotece 200 egzemplarzy książek w języku ukraińskim.

Współczesna biblioteka to nie tylko miejsce udostępniania książek, informacji i materiałów naukowych, to również przestrzeń zarówno rzeczywista, jak i wirtualna do realizacji społecznościowych inicjatyw kulturalnych i edukacyjnych. Ważne jest, aby biblioteki były otwarte na różnorodność kulturową i podejmowały aktywne działania w celu promowania integracji międzykulturowej, co przyczynia się do budowania otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa. Przykładem takiej biblioteki jest Filia Naukowa Miejskiej i Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Gdańsku przy ul. Obrońców Wybrzeża 2, którą zna już wielu gdańskich cudzoziemców.

Od kilku lat biblioteka współpracuje z Centrum Wsparcia Imigrantów i Imigrantek w Gdańsku i udostępnia swoją przestrzeń do organizowania lekcji języka polskiego jako obcego. Na lekcje przychodzą cudzoziemcy różnych narodowości, ale zdecydowanie przeważają Ukraińcy i Białorusini. Ponadto biblioteka współpracuje z Fundacją 4US z Gdańska, której jednym z głównych celów jest integracja międzykulturowa. Fundacja powstała w 2023 r., ale ma już na swoim koncie wiele działań edukacyjno-kulturalnych skierowanych do obcokrajowców. Wspólnie z Fundacją zorganizowano w bibliotece 5 spotkań, mających na celu integrowanie społeczności lokalnej z imigrantami i imigrantkami z różnych stron świata.

Pierwsze wspólne wydarzenie, zatytułowane „Życie na emigracji”, odbyło się 21 kwietnia 2023 r., a jego głównym założeniem było poznanie kultury i obyczajów różnych nacji, wymiana doświadczeń emigracyjnych oraz praktyczna nauka języka polskiego. W spotkaniu wzięli udział obcokrajowcy z Wielkiej Brytanii, Białorusi, Chin, Nigerii, Turcji, Ukrainy, Rosji i Tajlandii. Spotkanie uświetnił koncert znanych gdańskich muzyków: Tomasza Olszewskiego i Jarosława Ziętka. Wiele emocji wywołał konkurs piosenek narodowych śpiewanych przez uczestników spotkania.

Drugie wydarzenie z tego cyklu miało miejsce 19 maja 2023 r. Studenci Uniwersytetu Gdańskiego z Turcji i Chin zaprezentowali na nim historię i kulturę swoich krajów. W programie spotkania nie zabrakło dyskusji o doświadczeniach migracyjnych i życiu w Polsce. Podczas spotkania przy dźwiękach gitary wspólnie śpiewano, tym razem polskie utwory muzyczne (zob. fot. 1).

Fotografia 1. Spotkanie międzykulturowe w bibliotece

Źródło: materiały własne.

13 października 2023 r. odbył się Międzynarodowy Festiwal Twórczości Wszelakiej, na którym wielu artystów amatorów z różnych krajów zaprezentowało swoje prace. Można było podziwiać obrazy, grafiki komputerowe, zdjęcia, ręcznie robioną biżuterię, torby oraz artystyczne torty. Była to dla wielu cudzoziemców okazja do promowania swoich umiejętności i zdolności, a także możliwość wymiany doświadczeń nie tylko emigracyjnych, ale także z zakresu twórczości artystycznej.

Na kolejnym spotkaniu zorganizowanym przed świętami Bożego Narodzenia śpiewano kolędy nie tylko w języku polskim, ale także po ukraińsku i rosyjsku. Publiczność najbardziej jednak zachwycił występ chińskich studentów z Uniwersytetu Gdańskiego, którzy zaśpiewali niezwykle radosne noworoczne piosenki. Cudzoziemcy opowiadali też o tradycjach świątecznych kulturowych w ich krajach. W trakcie spotkania odbyły się warsztaty tworzenia stroików i kartek świątecznych (fot. 2).

Fotografia 2. Spotkanie świąteczne w bibliotece

Źródło: materiały własne.

„Mój kraj, moja ojczyzna. Chiny i Japonia” to tytuł kolejnego wydarzenia, które odbyło się w kwietniu 2024 r. Studenci z Chin i Japonii opowiadali, co warto zobaczyć w ich ojczyźnie, jakie są różnice kulturowe pomiędzy Polską, Chinami i Japonią. Po ich wystąpieniu odbył się quiz na telefonach komórkowych, który wyłonił najbardziej uważnych słuchaczy. Organizatorzy spotkania nagrodzili ich grą planszową *Chińczyk* i książką *Zanim wystygnie kawa* znanej japońskiej pisarki Toshikazu Kawaguchi. Kolejnym punktem spotkania były gry planszowe, które okazały się niezwykle skutecznym sposobem integracji międzykulturowej. Spotkanie uświetnił występ Marty Bielawskiej, wokalistki Studium Wokalnego Uniwersytetu Gdańskiego.

Działania Filii Naukowej WiMBP w Gdańsku z każdym spotkaniem skupiają coraz większą liczbę uczestników. Świadczy to o potrzebie integracji międzykulturowej, a także o tym, że przestrzeń biblioteki jest sprzyjającym miejscem na tego typu działania. Same imprezy dają możliwość prowadzenia rozmów, zawierania nowych znajomości, budowania relacji, poznawania kultury polskiej i innych narodów oraz integracji międzykulturowej.

Innym przykładem działań, mających na celu integrację międzykulturową, jest aktywność Biblioteki Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. W 2022 r. biblioteka brała udział w organizacji obchodów Roku Komunikacji i Integracji Międzykulturowej, w ramach których zorganizowała Tydzień Bibliotek, spotkania z literaturą innych krajów, podcasty-polecanki dotyczące literatury obcej, międzynarodowy kącik bookcrossingowy oraz wystawę o noblistach.

Z kolei 11 maja 2023 r. Centrum Psychologii GUMed we współpracy z Biblioteką Główną oraz Gazetą GUMed zorganizowało wydarzenie „Żywa Biblioteka”. Spotkanie odbyło się w Bibliotece Głównej i dało przestrzeń do rozmowy, dyskusji, wymiany doświadczeń i poglądów, gdzie każdy mógł zakwestionować stereotypowy sposób myślenia i podjąć próbę zmiany światopoglądu. Osoby dotknięte szeroko rozumianą stereotypizacją i dyskryminacją mogły podzielić się swoimi doświadczeniami, wypełniając formularz, wcielając się w „Żywe Książki” i opowiadając o trudnych życiowych sytuacjach [3].

Natomiast jednym z kluczowych celów realizowanych przez Bibliotekę Politechniki Gdańskiej jest wspomaganie procesu internacjonalizacji prowadzonego na Politechnice, także w kontekście obsługi bibliotecznej studentów zagranicznych. Cel ten jest realizowany poprzez wdrażanie od 2017 r. następujących działań:

- powołanie do życia Zespołu ds. Międzynarodowej Współpracy Akademickiej w Bibliotece Politechniki Gdańskiej;
- utworzenie oddzielnej komórki w Bibliotece PG o nazwie Library Welcome Center;
- aktualizacja strony Biblioteki PG w języku angielskim;
- wprowadzenie do oferty biblioteki warsztatów kompetencji informacyjnych dla obcokrajowców (Library Information Literacy Workshops);
- rozwijanie współpracy między sekcjami Biblioteki PG (nastawione zasadniczo na budowanie zespołów, rozwój komunikacji międzyludzkiej i usprawnienie przepływu informacji między jednostkami) [6].

Przedstawione przykłady inicjatyw pozwoliły zmodyfikować i uatrakcyjnić ofertę usług świadczonych w Bibliotece PG, działającej w coraz bardziej umiędzynarodowionym środowisku. Biblioteka jako ogólnouczelniana jednostka usługowa, będąca jednocześnie organizacją uczestniczącą w kształceniu, stymuluje usługi odpowiadające aktualnym potrzebom swoich użytkowników, w tym użytkowników zagranicznych.

Dla większości bibliotek różnorodność i wielokulturowość jest zarówno wyzwaniem, niekiedy wręcz problem organizacyjnym, wymagającym dodatkowego nakładu pracy i pogodzenia różnych postaw oraz preferencji, jak i szansą na poznanie odmiennych kultur, stanowisk, przekonań oraz nauczania się funkcjonowania wśród ludzi o odmiennym systemie wartości. Wielokulturowość służy poszerzaniu horyzontów i budowaniu tolerancji, a więc dostrzeganiu perspektywy drugiego człowieka [7, s. 615].

W dzisiejszych czasach wielokulturowość jest najczęściej konsekwencją migracji, w tym z powodów edukacyjnych, oraz szeroko pojętej globalizacji. Wielokulturowość jest rozumiana także jako polityka władz, nastawiona na integrację imigrantów, w celu eliminowania napięć społecznych związanych ze zróżnicowaniem kulturowym danej społeczności.

Brak integracji prowadzi do tworzenia czegoś w rodzaju rezerwatów kulturowych, dzielnic i gett etnicznych czy rasowych, wyalienowanych wspólnot religijnych. Dlatego w polityce integracyjnej należy przyjąć wyważone i kompleksowe podejście, stanowiące konsensus pomiędzy obowiązkami migrantów a obowiązkami społeczeństw. Biblioteki w dobie migracji powinny stać się pomostem pomiędzy imigrantami a społeczeństwem lokalnym, a spotkania integracyjne odbywające się w przestrzeni bibliotecznej winny integrować nie tylko samych cudzoziemców, ale przede wszystkim społeczność lokalną z cudzoziemcami, którzy zdecydowali się zamieszkać w danym kraju. W związku z tym niezbędne wydaje się przygotowywanie przez te instytucje strategii działań uwzględniających te perspektywy i potrzeby.

Bibliografia

1. D'ALBIS Hippolyte, BOUBTANE Ekrame, COULIBALY Dramane. Macroeconomic evidence suggests that asylum seekers are not a "burden" for Western European countries. *Science Advances*. 2018, nr 6, s. 1–5. ISSN 2375-2548.
2. *Gdańsk w liczbach. Cudzoziemcy i zameldowania na pobyt stały i czasowy w Gdańsku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://gcigdansk.sharepoint.com/:x/s/UMG-OtwarteDane3.0/ERFC21zV20LjnP9DJgZfIB2mgvGV-F-KjK22XZGPzaoQ?rttime=c7sm7Wh73Eg>. Stan z dnia 15.02.2024.
3. GDAŃSKI UNIWERSYTET MEDYCZNY. *Rok Komunikacji i Integracji Międzykulturowej Społeczności GUMed* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://youarewelcome.gumed.edu.pl/65136.html>. Stan z dnia 02.12.2023.
4. *Model integracji imigrantów*. Gdańsk: Urząd Miejski w Gdańsku, 2016.
5. RADA EUROPY. *Strategie integracji międzykulturowej: zarządzanie różnorodnością jako szansą* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://rm.coe.int/cdadi-2021-6-model-framework-polish-version-final/1680a74b84>. Stan z dnia 20.12.2023.
6. SZYBOWSKA Urszula. Umędzynarodowienie usług Biblioteki Politechniki Gdańskiej. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* [Dokument elektroniczny]. 2019, nr 1. Tryb dostępu: <https://www.ebiboj.s.pl/index.php/ebib/article/view/24>. Stan z dnia 12.05.2024.
7. WOJCIECHOWSKA Maja. Biblioteki w otoczeniu wielokulturowym. In WOJCIECHOWSKA Maja (red.). *Zarządzanie biblioteką*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2021, s. 613–628. ISBN 987-83-65741-71-4.